

Repliker och kommentarer

I den här avdelningen välkomnas kommentarer till tidigare bidrag och korta inlägg med ekonomisk politisk anknytning

HANNS VON HOFER
HENRIK THAM

Ekonomi och kriminalitet

Parallellt med de nyliberala ideernas uppsving inom ekonomin har intresset för straffsystemets allmänpreventiva effekt ökat starkt. Populariteten har varit tydlig såväl inom debatt och lagstiftning som inom forskning. Nytt för den allmänpreventiva forskningen har varit hypotesprövning genom ekonometrisk analys av brottslighetens variationer mellan år eller mellan geografiska enheter.

Resultaten hittills visar i det klart övervägande antalet fall ett negativt statistiskt samband mellan å ena sidan brottsligheten och å andra sidan upptäckts- och straffrisken. Striden står om detta samband kan betraktas som ett *orsakssamband*, så att större risk ger lägre brottslighet. Detta är emellertid främst ett teoretiskt problem – inte ett räkneproblem, vilket närmare skall illustreras i denna recension.

Avhandlingens innehåll

I denna ekonomiska tradition har Berndt-Joachim Schuller skrivit avhandlingen: *Ekonomi och kriminalitet. En empirisk undersökning av brottsligheten i Sverige*. Avhandlingens huvudsyfte är att studera

HANNS VON HOFER är MA och verksam vid Statistiska centralbyrån. HENRIK THAM är fil dr och verksam vid Institutet för social forskning.

brottsligheten i Sverige genom att undersöka hur människor reagerar på "kostnader och intäkter" av brott. Huvudmodellens förklarande variabler är de *kriminalpolitiska variablerna* upplklaringsprocent och tid i kriminalvårdsanstalt, de *ekonomiska variablerna* arbetslöshet, disponibel inkomst och socialhjälp, samt *bakgrundsvariablerna* totalkonsumtionen av alkohol och andel av befolkningen under 15 år. I en annan modell undersöks effekten av polisens resurser och arbetsbelastning på upplklaringsprocenten. Brottvariabeln utgörs av anmälda brottsbalksbrott i Sverige 1966-82. Också ett tvärsnittsmaterial – brott mot person och förmögenhet i rikets 278 kommuner 1975 och 1976 – analyseras med i huvudsak liknande variabler som i tidsseriestudien. Som estimeringsmetod har använts tre-stegs-minsta-kvadratmetod samt som jämförelse vanlig minsta-kvadratmetod, som i stort sett ger liknande resultat.

Resultatet av skattningarna blir att så gott som alla sambanden går i förväntad riktning. Undantag är alkoholvariabeln i tidsserieanalysen och arbetslöshetsvariabeln i tvärsnittsanalysen. De kriminalpolitiska variablerna ger störst utslag. En procents ökning (minskning) av straffvariabeln minskar (ökar) brottvariabeln med mellan 0,4 och 1,1 procent i tidsserieanalysen. Motsvarande siffror för upplklaringsvariabeln är 0,3 och 1,0 procent. I tvärsnittsstudien ger upplklaringsvariabeln, men ej straffvariabeln (mätt som

andel frihetsberövanden av antalet domar för grov stöld), ett tydligt tillskott till förklaringen av variationen i brottsligheten. De ekonomiska variablerna ger mindre bidrag i både tidsserie- och tvärsnittstudien.

Avhandlingen innehåller också ett avsnitt om straffets allmän- och individualpreventiva effekter samt ett om de samhällsekonomiska kostnaderna och vinsterna av olika insatser mot brottsligheten. – Vår kritik här kommer huvudsakligen att ägnas den brottsgenererande modellen baserad på tidsserien.

De oberoende variablerna

Flera av de oberoende variablerna förefaller ha valts på ett något oreflekterat sätt. I fängelsevariabeln ingår t ex de långa och varierande strafftiderna för narkotikabrott, samtidigt som dessa brott inte ingår i den beroende variabeln. Man kan också undra varför risken att straffas med fängelse och eventuellt också tiden mellan brottet och lagföringen inte tagits med, för att på så sätt ta hänsyn till de väsentligaste elementen i allmänpreventionshypotesen. Data finns att tillgå. Risken att straffas med fängelse har varierat avsevärt mindre än strafftidförkortningarna; något som självfallet påverkar skattningarna.

Uppklaringsvariabeln betraktas som en politikvariabel, fast möjligheten för politikerna att styra denna variabel är starkt begränsad för de flesta brott. Uppklaringen av förmögenhetsbrotten t ex sker till allra största delen i samband med brottsanmälan. Arbetslöshetsvariabeln borde kunnat göras mer relevant genom att specificeras för yngre män. Att studera ålderseffekter med variabeln "andel av befolkningen under 15 år" verkar inte genomtänkt. De allra flesta brott begås ju i åldersintervallet 15 – 29 år.

De kriminalpolitiska variablerna reser också svårigheter av djupare art. Att förändringar av upptäckts- och straffrisk verkligen förmedlas till de potentiella lagöverträdarna, tycks för ekonomer i allmänhet framstå som relativt oproblematiskt. För sociologer/kriminologer är detta långt ifrån givet. Det rör sig ändå om

riskförändringar år från år för olika brottstyper och för olika kategorier lagöverträdare, som knappast ens låter sig konstateras av en tränad rättsstatistiker.

Hur kan då denna svårvunna kunskap förväntas påverka medborgarna i gemen? Påverkan måste göras trolig – inte bara stipuleras. Detta förutsätter bl a, att man kan visa att årliga förändringar av uppklaringsprocenten med någon procent är en för medborgarna *relevant* förändring. Undersökningar tyder på att medborgarna t o m grovt missbedömer *nivån* för såväl upptäckts- som straffrisker. Vidare måste man avgöra vad som eventuellt påverkar människors handlings sätt: straffrisker uttryckta i *procent* (som har minskat under analysperioden) eller *antalet* människor som dömts till fängelse (som har ökat) eller kanske kunskapen om hur fångpopulationen har utvecklats (den har svängt upp och ner). Beroende på vilket alternativ man väljer, varierar också modellskattningarna.

Den beroende variabeln

I tidsseriestudien utgörs den beroende variabeln av samtliga brottsbalksbrott. Genom att undersökningen inte begränsas till specifika brottstyper, kan lätt slutsatsen dras att resultaten gäller även för delmängder av alla brottsbalksbrott (jämför avhandlingens titel). Uppenbarligen kan resultaten inte generaliseras till vålds- och sexualbrott eller brott mot allmänheten eller staten. I praktiken har förmögenhetsbrottsligheten analyserats.

Att behandla olika brottstyper i klump innebär att man inte vet om de brottstyper som varierar är desamma som de som är utsatta för variationen i de kriminalpolitiska variablerna. Cykelstöld, snatteri och olika former av mindre allvarliga bedrägerier har svängt ganska kraftigt i antal under den studerade perioden, samtidigt som fängelse inte alls eller knappast kommer i fråga för dessa brott.

Upptäcktsrisk och straffhot är budskap som riktar sig till människor, inte till handlingar. Detta talar för att lagöverträdare snarare än brott bör utgöra analysenhet. Och väljs väl lagöverträdare, bör tidigare straffade (recidivister) sorteras bort,

och endast tidigare ostraffade (debutanter) studeras. Med allmänprevention avses just rättsväsendets effekter på de ostraffade, varför det är variationer i antalet förstagångslagförda som kan visa effektens storlek. Denna distinktion blir särskilt viktig, när antalet debutanter och recidivister utvecklas olika, vilket är fallet under den studerade perioden.

Som startpunkt för tidsserien har år 1966 valts. Schuller anger som skäl för att inte börja serien tidigare dels att brottsbalken trädde i kraft 1965, dels att polisen förstataligades samma år. De eventuella övergångsproblemen tycks vara överdrivna, särskilt med tanke på att den beroende variabeln nu endast kommer att omfatta 17 observationer. Just tidsseriens begränsning är det allvarligaste problemet med den beroende variabeln och därmed också med hela studien. En diskussion av resultaten visar detta.

Resultaten

Resultaten har redan kort redogjorts för. Att de kriminalpolitiska variablerna ger störst utslag bör inte förvåna. Brott variabeln ökar trendmässigt med drygt 80 procent, medan risk- och straffvariablerna sjunker med 30-35 procent. Samtidigt är risk- och straffvariablerna starkt korrelerade med varandra, vilket reser kollinearitetsproblemet. Båda omständigheterna, vilka Schuller inte diskuterar, kan minska styrkan i de funna statistiska sambanden. Dessutom bör man betänka följande.

Mellan 1951 och 1964 ökade stöldbrotten med 130 procent, medan uppklaringsprocenten låg stabilt kring 25 procent, fängelserisken vid drygt 20 procent och strafftidens längd för samtliga brott exkl rattfylleri mellan 6 och 7 månader. Risk- och straffvariablerna kan inte förklara den kraftiga uppgången av stölderna under denna period. Det är andra faktorer som styr utvecklingen. Eftersom stöldbrotten fortsatte att öka även efter 1964 är det inte orimligt att anta att dessa andra faktorer fortsatte att verka även efter 1964. Mot denna bakgrund kan allmänpreventionshypotesen endast räddas om man antar, att uppklarings- och straff-

riskan nått *tröskelvärdet* i mitten av 1960-talet. Men detta har inte visats av Schuller och kunde inte heller visas, då analysperioden inskränkts till åren 1966-82.

De erhållna sambanden förefaller uppkomna genom något av en slump. En begränsad bild har skurits ur historien. Mot bakgrund av att den svenska kriminalstatistiken publicerats i 150 år, närmar sig Schullers tidsserieanalys en tvärsnittsstudie. Det historiska förloppet dynamik går förlorad. Med en längre tidsserie skulle resultaten troligen blivit annorlunda.

Alternativa analysätt

Ett annat sätt att studera allmänpreventiva effekter än det ekonometriska är att helt enkelt granska långa tidsserier för olika brottstyper. Flera tidsserier talar mot den allmänpreventiva hypotesen, när brottsutvecklingen studeras i ljuset av kriminalpolitiska och andra förändringar. Ett antal exempel kan ges.

1. Den sista avrättningen i Sverige verkställdes 1910 och dödsstraffet avskaffades formellt 1921. Trots detta sjönk *mord* och *dråp* från årligen 41 fall 1911/15 till 26 fall 1936/40. Mord- och dråpnivån har aldrig varit så låg i Sverige som under 1920- och 1930-talen. Statistik finns ända från mitten av 1700-talet.
2. *Stöld* och *snatteri* har varierat påtagligt gemensamt över tid, samtidigt som risken för fängelse vid lagföring varit olika. Samvariationen kan troligen till del förklaras som en juridisk konstruktion, men är också reell i och med att tillgrepp av varor av vitt skilda typer och värden historiskt ökat och minskat samtidigt.
3. År 1907 infördes *villkorlig dom*, som medförde en kraftig minskning av fängelserisken. För stöldbrott sjönk den exempelvis från 75-80 procent före 1907 till omkring 30 procent i slutet av 1930-talet. Detta ledde emellertid inte till någon markerad brottsökning fram till 2:a världskriget. Nästan alla

brottsgrupper ligger t o m lägre under mellankrigstiden än under tiden före 1:a världskriget.

4. Perioder med kraftiga *fluktuationer i upplklaringsprocenten* under begränsade perioder, t ex mellankrigstiden i Stockholm, uppvisar inte motsvarande förändring i stöldbrottsligheten.
5. Trots en fortsatt minskning av straffsystemets repressivitet efter brottsbalkens ikraftträdande har *ungdomskriminaliteten* efter en oavbruten ökning sedan åtminstone 1920-talet stabiliserats i början av 1970-talet och visar nu snarare tendenser till minskning.
6. Trots oförändrat höga fängelsestraffrisker (nära 100 procent) och långa fängelsestraff för *våldtäkt* och *rån* ökade båda brottstyperna mycket plötsligt och mycket kraftigt fr o m 1940-talet.
7. Trots en fördubbling av fängelsestraffrisken för *misshandel* i samband med brottsbalkens införande från 14 till 27 procent ökade misshandelsfrekvensen med över 50 procent mellan 1965 och 1970, efter att ha legat på en tämligen oförändrat låg nivå sedan början av 1920-talet. Det trots att även upplklaringsprocenten i mitten av 1960-talet var så hög som 75 procent.

Allmän- och individualprevention

Fängelse kan verka avskräckande men också oskadliggörande (inkapaciterande). Detta medför i allmänpreventionsforskningen problemet att skilja mellan den avskräckande effekten på potentiella lagöverträdare och den inkapaciterande effekten på redan straffade. Schuller är medveten om detta problem, men anser det inte vara aktuellt i sin studie. Hans skäl är att de som sitter i fängelse är för få för att nämnvärt påverka brottsnivån.

Detta kan vara korrekt när det gäller vissa brottstyper. Det visar emellertid igen, att det är poänglöst att i en och samma variabel inkludera brottstyper som snatteri och rån, som är så vitt skilda vad gäller upplklaringsprocent och särskilt fängelserisk (0 resp 80 procent).

Om det verkligen kan antas, som Schuller gör, att det är tillfällighetsbrottslingar som står för den absoluta merparten av brottsligheten, så blir straffvariabeln betydelselös. Fängelsehotet är inte relevant för debutanterna. Ytterst få av de förstagångsdomda för förmögenhetsbrott döms nämligen till frihetsstraff (mindre än 2 procent för stöld).

Antagandet om fördelningen av brottsvolymen mellan debutanter och recidivister kan för övrigt ifrågasättas på empirisk grund. De som dömts till fängelse för förmögenhetsbrott utgör en mycket aktiv grupp, och står för en inte obetydlig del av den *beivrade* brottsligheten. Så svarade t ex 1982 8 procent (ca 2 700 personer) för hälften (50 000) av samtliga upplklarade stöldbrott. Den inkapaciterande verkan av denna grupp kan därför vara större än Schuller antar.

Schullers resultat är i strikt mening begränsade till att gälla brottsligheten i Sverige 1966-82. Hans slutsatser, om än med reservationer, sträcker sig dock längre än så. Den undersökta perioden är för kort för att några generaliseringar skall kunna företas om rättsväsendets effekter på brottsligheten. Avhandlingen ger inte stöd för en allmänpreventivt inriktad kriminalpolitik, där det är eftersträvanvärt med höjd upplklaringsprocent och längre frihetsstraff.

Referens

Schuller, B-J, [1986], *Ekonomi och kriminalitet. En empirisk undersökning av brottsligheten i Sverige*. Ekonomiska studier utgivna av Nationalekonomiska institutionen vid Göteborgs universitet, 17.